

## “MOLLA NASREDDİN” DERGİSİNDE ASYA VE AFRİKA

**НАВІББЕЙЛІ, İsa/ЩАБИББЕЙЛИ, Иса**  
NAHÇIVAN/NAKHJAVAN/HAХИЧЕВАНСКАЯ

### ABSTRACT

Mammadaga Shahtakhtissky's services in the field of alphabetical reformation

This article deals with the alphabet projects made by the prominent Azerbaijan writer Mammadaga Shatakhtinsiky in the late XIX<sup>th</sup> and early centuries. At the same time the author looks through M. Shahtakhtinsky's services in the field of transition to Latin alphabet in Azerbaijan.

**Key Words:** Mammadaga Shatakhtinsiky, alphabet.

----

Seçkin Azerbaycan yazarı, büyük demokrat Celil Memmetkuluzade'nin (1869-1932) editörlüğü ile yayımlanan “Molla Nasreddin” dergisi Türk Müslüman dünyasında birinci mizahî dergidir. Düşünce, anlam, amaç ve yönüne göre “Molla Nasreddin” dergisi Doğu dünyasının istiklal kitabı sayılır. Müslüman dünyasının uyanışı, kalkınması, eğitim görmesi ve çağdaş kültürü sahiplenmesi, özgürlük kazanması ve gelişmesi gibi sorunlar “Molla Nasreddin” dergisinin temel konusunu oluşturuyor. Bu dergi Doğu ile Batı arasında önemli bir kültür köprüsü fonksiyonunu yerine getirmiştir.

“Molla Nasreddin” dergisinin 1906-1917 yılları arasında Kafkasya'nın idari merkezi gibi tanınan Tiflis şehrinde 398, İran'ın en büyük şehri olan Tebriz'de 8, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de 378 sayı yayımlanmıştır.

Dergi XX. yüzyılın başlarında yalnız Kafkasya'da ve İran'da değil, hatta Afrika'da ve Avrupa ülkelerinde, Türkiye'de, Hindistan'da, Afganistan'da yayılmış, demokratik basının realist edebiyatın, bilhassa toplumun ileriye doğru gelişimine imkân vermiştir. Yayılması ve tasvir ortamının genişliğine göre “Molla Nasreddin” dergisi ile kıyaslanacak ikinci bir basım organı bulmak imkânsızdır.

“Molla Nasreddin” dergisinin Müslüman dünyasında dikkat çektiği Asya ülkeleri arasında; Hindistan, Afganistan ve Çin’in özel yeri var idi. Azerbaycan’dan, Kafkasya’dan on binlerce kilometre uzakta bulunmasına rağmen, baş editör Celil Memmetkuluzade’nin çabaları sonucunda Güney Asya’da vuku bulan sosyo-politik süreçler, olaylar “Molla Nasreddin” dergisinde gerçek bir biçimde yansıtılmıştır. Açıkça belli oluyor ki, “Molla Nasreddin” dergisi Hindistan’da Afganistan’da ve Çin’deki millî özgürlük ilkelere ve bu ülkelerin bağımsızlık uğruna yaptıkları zor mücadelelere özel ilgi göstermiştir.

Molla Nasreddinciler (Hoca Nasreddinciler) özellikle, Güney Asya bölgesinde yaşayan Müslümanların haklarının elinden alındığına, onların okul ve eğitimden uzak tutulmalarına bilhassa ilgi göstermiştir. Molla Nasreddincilere göre, Müslüman dünyasında, Hindistan’da, Afganistan’da ve Çin’de o zamanki geriliğin esas nedeni ilimsizlik, halkın eğitim görmemesi, okul hakkında bilgilerin olmaması idi. “Molla Nasreddin” dergisinde yayınlanan “Kara (siyah) haber” isimli yazıda, (7.07.1908, No. 7) Hindistan Müslümanlarının kültürel geriliği ve sömürge durumunda bulunmalarının nedeni, eğitimin olmaması ile açıklanıyor. Dergideki “Bazı işler” isimli yazıda (06.XII.1909, No. 9) a Müslümanların sosyal ortamda temsil olunmalarının nedeninin eğitimsizlik olduğu belirtilmiştir. Makalede yazılmıştır ki: Hindistan’ın başkenti Bombay şehrinde Müslümanların yüzden fazla camisi var. Fakat iki medresi var ki, orada da elli öğrenciden fazla öğrenci yoktur. Makale yazarının düşüncesine göre, bu bakımdan Müslümanlar devlet dairelerinde çalışmıyorlar. Afganistan bağlantılı telgraf haberlerinde; (15 Mart 1909, No. 11) Kâşgar iline gelen Osmanlı fen ekibinin ülkede durmayıp, Mançurya’ya, veya Sibiryaya gitmesinin yansıtılması da burada eğitimsel ortamın bulunmamasına bağlanmıştır.

Güney Asya ile bağlantılı yazılarda Molla Nasreddinciler, Hindistan’da ve Afganistan’da basınla ilgili yazılara özel olarak ilgi çekmeyi gerekli bilmişler. Bu yüzden ki, ilim, okul gibi basın da sosyo-kültürel kalkınmaya yardımcı olan esas hareket getiren kuvvettir. Bu bakımdan, “Molla Nasreddin” dergisinde; Güney Asya’da basının mevkii, Müslüman toplumunda basına ilgi gibi konulara dikkat çekilmiştir. “Dış haberler” yazısında, (15. XI.1909, No. 46) Afganistan’ın Kabil şehrinde “Ayine” isimli resimli derginin muharririnin buradan taşınıp Japonya’ya göçmesi ile ilgili bilginin okurlara sunulması, bölgede basına ilgi duyulmadığını yansıtıyor. “Temellüg (Dalkavukluk)” isimli makalede (25.08.1908, No.34) ise Hindistan’da yayınlanan ve “önceki ölçüde saygı kazanan ruzname” ora-

nında bilinen “Heblül-metin” gazetesinde Müslüman dünyasındaki sosyo-kültürel geriliğin saklanmasıyla kötülenmesi de, ileriye doğru gelişmede basının rolüne olan ümitlerin yansıtılmasıdır.

Molla Nasreddincilerin fikrinde, eğitimsizlik, okuldan uzak tutulmak, normal eğitimden yoksun kalmak, basın bulunmasına ve yayılmasına yeterince önem vermemek, Avrupa ülkelerinin Güney Asya’da kendi isteklerini gerçekleştirmesine ortam yaratmıştır. “Molla Nasreddi”nin fikrinde, geçen yüzyılın başlarında “Hindistan’da İngiliz hükümetince Müslümanlarla Ateş severler arasına fitne sokarak, ara bozmak, vuruşturmak.” tasarısının (13.01 1907, No. 2) hazırlanması, her şeyden önce, bölgedeki eğitimsizliğin sonucu idi. Bu yüzden, “Molla Nasreddin” dergisi, o dönem geniş anlamda Türk-Müslüman dünyasında ve Güney Asya’da eğitimsel ilkelerin yayılmasını gerekli görmüştür.

Müslüman dünyasının millî özgürlük mücadelesini ileri süren “Molla Nasreddin” dergisi Güney Asya’nın uyanışı ve kalkınması ile ilgili entere-san makaleler, resimler ve karikatürler yayımlamıştır.

Hindistan’da yayımlanan “Kelile ve Dimne” ile dünyaya yayılmış “Garga ve Tilki” motifinde ünlü Alman ressamı Jazet Rotterin çizdiği karikatür (29.XI.1909, No. 48) toplumdaki kötülüklerin, haksızlığın eleştirilmesine hasrolunmuştur. Bu bakımdan “Molla Nasreddin” dergisinin okurlara sunduğu “İngiliz ve Hindistan” isimli karikatür (23.VIII.1909, No.34) daha fazla aktüeldir. Bütün bir sayfadan oluşan karikatürde İngiltere hükümetinin XX. yüzyılın başlarında Merkezi Asya’daki sömürgecilik politikasının gidişini yansıtmıştır. Aynı süjet esasında çizilmiş dört tür karikatür Hindistan’daki sömürgecilik politikasının tarihini ve onun sonucunu yansıtmıştır. Belli oluyor ki, “Molla Nasreddin” dergisi Güney Asya’daki işgalcilik ve istilacılık siyasetine karşıdır. Bunun dışında, derginin Hindistan halkının mücadele yolu ile sömürgecilikten kurtulacağına büyük iman duyduğu belli oluyor. Öyle ki, birinci karikatürde hala yüz yıl önce İngilizlerin Hindistan’ı kendi sömürgesi yapmak için öneri hazırladığı, ikinci karikatürde ise XX. yüzyılın başlarında bu isteğine ulaştığı çizilmiştir. Üçüncü karikatürde Hindistan’da millî özgürlük mücadelesine başlanması yansıtılmıştır. Böylelikle, “Molla Nasreddin” dergisi kırk yıl önce Hindistan’ın özgürlük kazanacağını, istiklale kavuşacağını önceden belirtmiştir. Fikrimizce, “İngiliz ve Hindistan” karikatürü geniş genelleştirme imkanlarına sahiptir. Bu karikatürde Müslüman dünyasının karmakarışık kaderi ve mücadelesi yansıtılmıştır. Tüm bunlar ise “Molla Nasreddin” dergisinin naşiri, editörü Celil Memmetkuluzade’nin hem geniş bilgiye,

hem de ileriye önceden görme yeteneğine sahip olduğunu gösteriyor.

“Molla Nasreddin” dergisinde Hindistan’la ilgili yazılanlar, o zamanlar bu ülkeye bağlı olan şimdiki Pakistan’a aittir, “Molla Nasreddin” dergisi genellikle, Müslüman dünyasında, o dönemde Güney Asya’da vuku bulan sosyo-politik süreçleri, olayları yakından takip etmiş, derinden öğrenmiş, bilhassa gelecek olayları önceden bilmeyi başarmıştır. Bütün bunlar sonuç bakımından Azerbaycan halkının Güney Asya halklarına duyduğu saygı ve ihtiramdır. Ülkelerimiz arasında böyle bir temel üzerinde kurulan karşılıklı sağlam ilişkiler şimdi de sürüyor ve gelişiyor. Azerbaycan halkı kardeş Pakistan’ı dost ve kardeş ülke gibi bilir.

“Molla Nasreddin” dergisinin sayfalarında Kafkasya halklarının, İran’ın ve Türkiye’nin, Orta Asya ve Kazakistan’ın sosyo-politik, kültürel durumu, gelişmesi, kalkınması geniş biçimde yansıtılmıştır. O dönemin Orta Asya ve Kazakistan konusu “Molla Nasreddin” dergisinde birkaç yönden geniş biçimde yansıtılmıştır.

1. “Molla Nasreddin” dergisinde “Türkistan”dan serlevhalı haberlere esasen Orta Asya halklarının, kısmen Kazakistan’ın XX. yüzyılın başlarındaki tarih ortamı, sosyo-politik durumu yansıtılmıştır. Dergi Azerbaycan halkı gibi, Türkistan halklarını da dayanışmaya, çevredeki olaylardan doğru sonuca varmaya, kalkınmaya çağırmıştır.

2. “Molla Nasreddin” dergisinde Orta Asya ve Kazakistan’dan Aşkabat, Buhara, Semerkant, Taşkent, Alma-Ata, Retrovsk, Nemangan, Astrahan gibi şehirlerin isimleri geçmiş, bu şehirlerde vukubulan çeşitli olaylara ilgi belirtilmiştir. Dergide daha çok bu şehirlerdeki Müslüman fanatizmi eleştirilmiş eğitim ve kültürün gelişmesi konuları ileri sürülmüştür. Bunun dışında dergide Orta Asya ve Kazakistan illerinde bayanların özgürlüğü konulan da geniş biçimde yansıtılmıştır. Sonuç bakımından “Molla Nasreddin” dergisi Azerbaycan’da ve Kafkasya’da olduğu gibi, Orta Asya ve Kazakistan’da da kültürel gerilikten kurtulmayı, bağımsız ve demokratik toplum kurmayı propaganda etmiştir.

3. Orta Asya ve Kazakistan’ın ayrı ayrı şehirlerinde yayımlanan Türk dilli basım organları “Molla Nasreddin” dergisince destekleniyordu. Orenburg şehrinde yayınlanmaya başlayan “Vegt”, Astrahan’da yayımlanan “Burhaniterakki” gazetelerinde çıkan gerekli bilgiler “Molla Nasreddin” dergisinin aracılığı ile Kafkasya’ya, Türkiye’ye ve İran’a ulaştırılmıştır. “Türkistan Ehbarı” gazetesinden alınmış makale ve bilgilerin “Molla Nasreddin” dergisi sayfalarında kendine uygun yer bulması da

Merkezi Asya olayları ile Türk Müslüman dünyasını tanış etmek, dayanışma düşüncelerini genişletmek amacı taşımıştır.

4. Celil Memmetkuluzade XX. yüzyılın başlarında nüfusun çoğunlukla bilgisiz olmasını göz önünde bulundurarak, “Molla Nasreddin” dergisini karikatürlü bir basın organı gibi yayımlıyordu. Bu dergi, halkın aşağı zümrelerinin gözlerinin açılmasına kendilerini kavramalarına, onların hukuk ve görevlerini anlamalarına, arkadaş ve düşmanlarını iyice tanımlarına ortam oluştuyordu. “Molla Nasreddin” dergisi sayfalarında Orta Asya ve Kazakistan konusunda çizilmiş karikatürler de aynı amacı taşıyordu. Çeşitli yıllarda aynı konuda “Molla Nasreddin”de yayımlanmış “Buharada” (7 Nisan 1907, No. 14 ressam Rotter), “Buharada Ramazan ayı” (26 Ekim 1907, No. 40, ressam Smerling), “Buhara sirkinde ve Buhara Üniversitesinde” (20 Nisan 1908, No. 16, ressam Rotter), “Tomskda Müslüman Üniversitesinde” (14 Temmuz 1908, No. 28 ressam Rotter), “Petrorskide Çay Evi” (18 Ocak 1909, No. 3, ressam Rotter) gibi karikatürlerde Türkistan’da eğitim ve kültürel kalkınma konulara dikkat çekilmiştir.

5. Celil Memmetkuluzade’nin ünlü “Ölümler” trajikomedi 1916-1917 yılları arasında Türkmenistan’da, Özbekistan’da ve Batı Kazakistan şehirlerinde büyük başarı ile sahnelendirilmiş, bölgede fanatizm ve eğitimsizliğe karşı mücadeleye yardım etmiştir. Bu olay aynı zamanda tiyatrunun gelişmesini olumlu yönden etkilemiştir.

“Molla Nasreddin” dergisinde yer alan Orta Asya ve Kazakistan konusu, aynı bölgenin Azerbaycan ve Kafkasya ilişkilerini ve dayanışmasını kanıtlıyor. Bu bakımdan “Molla Nasreddin” dergisi muhkem, güvenli köprü fonksiyonlarını başarıyla yerine getirmiştir.

Merkezî ve Güney Asya’da mizahî basının gelişmesine de “Molla Nasreddin” dergisi yol açmış, yardım etmiştir.

Bütün bunlarla beraber “Molla Nasreddin” dergisinde Afrika’da yaşayan Müslüman halklarının da hayatına ve mücadelesine geniş yer ayrılmış, bilhassa dikkat çekilmiştir. “Molla Nasreddin” dergisinde Afrika, Mısır, Cezayir, Marakeş’le ilgili yazılar tercih edilmiştir. Molla Nasreddinciler, bu ülkelerde yaşayan Müslüman halklarının millî özgürlük hareketine dikkat çekmişler. XX. yüzyılın başlarında adı geçen ülkelerde İngilizlerin ve Fransızların yürüttükleri sömürgecilik politikası “Molla Nasreddin” dergisinin sayfalarında eleştirilmiştir. Bunun dışında, “Molla Nasreddin” dergisi, Asya ülkelerinde olduğu gibi, Afrika’da da fanatizm ve eğitimsizliğin

Afrika Müslümanlarının gelişmesine ve uyanışına engel olduğu değerlendirilmesini yapmıştır. Celil Memmetkuluzade, Afrika ülkelerinde eğitim hareketinin genişlemesine olan ihtiyaca ciddi biçimde ilgi çekmiştir.

Örneğin, “Molla Nasreddin” dergisinin 1909 yılında çıkan 28. Sayısında Mısır’da vuku bulan millî özgürlük hareketine Batı devletlerinin tepkisini yansıtan karikatürler, bu Müslüman ülkesinin kendi kaderini çözmekle haklı olduğunu kanıtıyor. Batı devletlerinin Mısır’daki özgürlük hareketi hakkındaki yorumları bunu bir kez daha onaylıyor. “Sıkı bağla ki, hareket etmesin, yoksa kendi başına bıraksak koşup gider.”

Sonuç bakımından “Molla Nasreddin” dergisinde Asya ve Afrika konusunda sunulmuş edebî, sosyal içerikli yazılar niteliğine göre birbirine çok yakındır.

Ayrı ayrı, coğrafi bölgelerde bulunmasına rağmen, Müslüman dünyasında genel olarak birbirine benzeyen konuların olması bu iki kıtadaki sosyo-politik ve kültürel sorunların yakınlığına neden olmuştur. Bu yüzden de XX. yüzyılın başlarında en mücadeleci ve müteşekkil bir edebî kuvvete dönüşmüş olan “Molla Nasreddin” dergisi, Asya ve Afrika’ya ait önemli konulardan bahsetmiştir. Asya’nın kalkınması ile aynı oranda Afrika’nın uyanışı da Molla Nasreddinci yazarların dikkat merkezinde olmuştur. “Molla Nasreddin” dergisi Afrika ile Asya arasında gerekli bilgi kaynağına dönüşmüştür. Bu önemli dergi Asya’da olduğu gibi Afrika’da da yayılmış, okunmuş, saygı ile karşılanmıştır.

“Molla Nasreddin” dergisindeki Asya ve Afrika konusu şu hususlar bakımından fazla önemlidir:

1. Asya ve Afrika konusuna derginin sayfalarında geniş yer ayırmakla Molla Nasreddinciler, yalnız Kafkasya halklarının değil, geniş anlamda Türk-Müslüman dünyasının uyanışı uğruna mücadele ettiklerini kanıtlamışlardır. Kafkasya Türklerinin ve İran’ın aynası gibi bilinen “Molla Nasreddin” dergisi konuların yüksek ustalıkla sunulmasına ve konunun kapsadığı alanların genişliğine ilgi çekiyor.

2.”Molla Nasreddin” dergisindeki Afrika ve Asya konusu Azerbaycan’ın Türk-Müslüman dünyasındaki yerini, avantaj mevkiini mukayeseli bir şekilde anlamaya ve fikir edinmeye imkân veriyor.

3. Bilhassa “Molla Nasreddin” dergisinin çok yönlü ve amaca uygun çalışmaları geniş anlamda onun, Güney Kafkasya’nın, özellikle de Azerbaycan’ın Asya ile Avrupa ülkeleri arasında önemli bir kültür merkezi

olduğunu kanıtlamıştır.

4. Asya ve Afrika halklarının hayatı ve mücadelesinden geniş söz aan “Molla Nasreddin” dergisi, Müslüman dünyasının birliği ve uyanışının duyurulması görevini gerçekleştirmiştir.

5.Özellikle, “Molla Nasreddin” dergisinin, Türk-Müslüman dünyasında dünyevi okullar ve millî eğitimin yaygınlaştırılması uğruna yaptığı büyük mücadele, bu derginin eğitimcilik hareketinin kaynağını oluşturan nc bir kuvvet olmuştur.

